

קשר אל הקוראים

מאיר דיזנגוף – האיש אשר הלך בגדולות

"אנחנו עושים את הניסיון החשוב ביותר בכל אורך גלותנו: אנו רוצים להוכיח כיצד נתנהל בעיר חדשה-ידישה, שתהיה יהודית לגמרי, שבעצמנו נאיר אותה, בעצמנו נשמור עליה, בעצמנו נשכללה ונשמור על נקינה ובריאותה".
[דיזנגוף בראיון עיתונאי, 1921]

האוטופי המהפכני של תיאודור הרצל, אלטנוילנד; ואילו לאום ג'וני העניק יוסף בוסל, מנהיג קבוצת החלוצים, את התרגום העברי דגניה (אם הדגן). כך היו לבלוב האביב ופריחת הדגן לאחד מסמליה של המהפכה הציונית, אלא שהסימנים לנטיותיהם האוטופיות של מייסדי תל-אביב לא התמצו רק בסמל.

הפרוטוקולים משיבות ועד השכונה החדשה מגלים את נטיותיהם האוטופיות של מייסדיה בתחום הרעיוני והאסתטי. העיקרון הראשון שהועלה לדיון היה השקפת עולמו הפרוגרסיבית של המועמד לחבר בשכונה. כך, למשל, קמה התנגדות לקבל את מי שנתפס כ"ריאקציונר". בהיבט האסתטי הובעה התנגדות להקמת חנויות בתוך השכונה. לאלה הוצע אזור מיוחד מחוץ לתחום המגורים. הוועד החליט כי בחנויות לצורכי מזון אסור יהיה למכור משקאות חריפים, וכן נאסר לפתוח "בית משחק" (ביליארד וכדומה). על הנשים נאסר לשמש מוכרות במזנונים המגשים דברי מאכל, וכן הוטלה על התושבים משמעת מים, ונאסר עליהם להשקות את גינותיהם בשבתות.

חברי ועד השכונה נחלקו בעניינים אלה ואחרים בין בעלי התפיסה הרדיקלית לבין אלה שגישתם הייתה פרגמטית יותר. בראש המתונים המעשיים עמד מאיר דיזנגוף, שאישיותו מוזהה עם העיר העברית הראשונה.

גיליון זה מוקדש למאה שנותיה של העיר תל-אביב. לפיכך מצאתי לנכון להביא בפניכם הקוראים, את חזונו התל-אביבי של מי שנחשב בצדק לאבי העיר העברית המודרנית הראשונה – מאיר דיזנגוף. שלושים שנה לאחר ייסוד המושבות בתקופת העלייה הראשונה חל מפנה בתולדות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. בשנת 1909 הונח היסוד לשכונת מגורים יהודית חדשה, אחוזת בית, בפרברי העיר הערבית יפו. כעבור שנה שונה שמה לתל-אביב. באותו זמן עצמו הונח באום ג'וני שעל שפת הכנרת היסוד לקבוצה השיתופית הראשונה, דגניה.

שתי צורות התיישבות אלה נבדלו זו מזו באופיין האנושי ובמגמתן החברתית. אחוזת בית ביטאה את השאיפה של משפחות מן המעמד הבינוני למגורים בשכונה מודרנית ואסתטית שתהיה שונה מן העיר הערבית יפו, ואילו בדגניה הובלטו הרצון והכמיהה של צעירים אידאליסטים שמרדו בחברה היהודית הזעיר-בורגנית בשאיפה לבנות חברה חדשה.

שתי היוזמות היו אמנם שונות במגמתן החברתית, אולם בו בזמן הן היו דומות בנטיותיהן האוטופיות, אשר התגלו בכל אחת מהן בצורה ובעוצמה שונות. לשני היישובים ניתנו בריזמנית שמות בעלי תהודה אוטופית סמלית. בשנת 1910 שונה שמה של אחוזת בית לתל-אביב, בעקבות השם העברי שנתן נחום סוקולוב לספרו

קשר – כתב עת לחקר תולדות העיתונות והתקשורת בעולם היהודי ובישראל יוצא לאור פעמיים בשנה ע"י מכון ברונפמן לחקר העיתונות והתקשורת היהודית באוניברסיטת תל-אביב. קשר מעוניין לפרסם מאמרי מחקר מקוריים וסקירות מדעיות בכל הנושאים הנוגעים לתולדות אמצעי התקשורת ואנשי התקשורת היהודים, לפעולתם ולהשפעתם, במבט רב תחומי. כל המאמרים יועברו לשיפוט "עיוור" לקוראים מתוך המועצה המדעית ואם יש צורך בכך, גם מחוצה לה. המציעים מתבקשים להגיש את המאמר בתכנת Word לכתובת המערכת: presstau@post.tau.ac.il ויקבלו תשובה תוך שלושה חודשים. האורך הממוצע של המאמר לא יעלה על 8,000 מילים. ההערות והביבליוגרפיה יבואו בסוף המאמר. שיטת הציטוט בהתאם לדיסציפלינה.

המערכת מזמינה סקירות וביקורות על ספרים חדשים בתחום עיסוקו של כתב העת ותציע ביקורות כאלה גם בעצמה. קשר מפרסם גם רשימה של עבודות דוקטור ותזות לתואר שני שאושרו לאחרונה בצירוף תמצית של 250 מילים לכל היותר לתיזה ו-500 לדוקטורט.

העיר ומנהיגיה מאמינים בתפקידה הגדול התעשייתי והמסחרי, של עירם כי כל מה שמפליא אותנו יותר מכל דבר – אמר ראפארד – הוא: מנין באה לכם האמונה והבטחון שעל חולות סביבת יפו הצפונית תבנה עיר עברית שתהיה מרכז לתעשייה, למסחר ולתרבות.

כשלוש שנים עברו מן הימים הטובים ההם של פריחה וגאות בחיי תל-אביב וכבר נמצאו אנשים רפיי'ל המתנכרים ליעודי העיר העברית וחלומותיה וכופרים בעתידה ובתקוותיה. כל העיר הבנויה על חול היא שגיאה – מכריזים הגבורים האלה אשר בין לילה חכמו והשכילו – אין לה "הינטרלאנד" מסביב, חדל הבנין בתוכה, אפסה העבודה, אין פרנסה והמשתכר משתכר אל צרור נקוב. עוזבים הם, השפנים האלה, את העיר "האוכלת יושביה" והולכים לנוע על הארצות אשר הקיאו אותם.

טוב אפוא, שנשמע את אשר חשבו והרגישו אנשי המחשבה והפעולה הצבורית על תל-אביב בימי זהרה ותפארתה נזכור את ימי הנוער והחלומות ואת התקוות אשר תלינו בעיר זו, סמל ביתנו הלאומי. נחיש נעורינו כקדם ונאסוף כח, נעבור כל מכושול, נתגבר על כל משבר, עד אשר תבנה ושוכלל העיר ויבנה בית ישראל על יסודות מוצקים. טוב שבעתים, שהדברים והתמונות על תל-אביב, שאתה מעביר לפנינו, באים עתה בעת שכבר חלפה הסערה ועברו ימי הזעם. הנה שבים באים גואלי ציון לארץ לנטוע ולזרוע, לבנות ולעבוד; מסביב לתל-אביב מיסדים מושבות חדשות נוטעים פרדסים ובונים בתים; כל הסביבה מתישבת וקמה לתחיה. ובשביל כל ההיקף הגדול הזה תשמש תל-אביב מרכז, מרכז לתעשייה ולמסחר, לתרבות, לחנוך ולאמנות, מרכז פיננסי, רפואי וחברתי. ועל כן מצות עשה שהזמן גרמא הנך מקיים בהוציאך לאור את כל הטוב והיפה, אשר רחשו לבות סופרים על תל-אביב ולא תהיה כשר שירים על לב רע.

בימינו אלה, ימי תגבורת המטריאליזמוס בתוכנו, אשר כל תוכן חיינו מצא לו בטוי בדיבידנד ובשכר עבודה, טוב שתשמע בתוכנו גם מלה מעודדת ע"ד תחית העם והארץ, על תעודת עם ישראל במזרח הקרוב, טוב שישמעו צלילים ממנגינה אחרת ושידברו על הגורמים האימפונדרבליים [הבלתי ניתנים לשיעור (x'')] של הרצון והחפץ, אשר משקלם כל כך גדול בהיסטוריה. הלא כה היו דבריו של הרצל (בדברו אל הברון הירש): שים לב לרעיון הדמוני של תחית ישראל בארץ-ישראל, כי העולם מונהג לא ע"י החשבון והספרות, כי אם על ידי הדמיון.

ובכן עוד פעם תל-אביב ובכל זאת תל-אביב ואף על פי כן תל-אביב. עתידה תל-אביב להתפתח ולגדול ולהשתרע לאורך חוף הים ומשני עברי הירקון והיתה לעיר גדולה, עיר הומיה, עיר יפה, מרכז לכל יצירה עברית בחמר וברוח. העיר הזאת תהיה גם מקום מרפא ומנוחה לכל הזקוקים לחלוף-כח ולמרגוע, מקום מרפא לתחלואי הנפש והגוף ותחנת עונג לעיפים.

ונהרו אליה מכל תפוצות הגול כל הצמאים לחיים יהודיים לאומיים וכל הרוצים לראות, מה פעל הרוח הגאוני היהודי בארצו ובעירו. וכשם שבימי המלחמה אי אפשר היה לגבר בריא לעבור ברחוב מבלי שישאלוהו: "ההית בחזית?" כן יבואו הימים ואיש יהודי לא יוכל לעבור בתפוצות הגולה בלי שישאלוהו: "הראית את תל-אביב?" כן, רבותי, תל-אביב – אם תרצו ואם לא תרצו – אינה אגדה.¹

אמנם חזונו האוטופי של דיזנגוף לא התממש. תל-אביב הנוכחית בשנת המאה שלה אינה בירתה של התרבות היהודית הלאומית המודרנית בתפוצות ישראל, לאחר השואה. במקומה קיימת תרבות יהודית מודרנית שהציונות אינה תופסת בה מקום מרכזי, אלא הזרמים הדתיים על גווניהם השונים שמרכזם הוא ירושלים יותר מאשר תל-אביב.

מאיר דיזנגוף (1861-1936) היה בן למשפחה חסידית שלא מנעה ממנו השכלה כללית, כמו רבים מן האישים הבולטים בתנועת חיבת ציון באותה תקופה. מה שייחד אותו בתולדות חייו הוא שירותו בצבא הרוסי, ובמיוחד חברותו בארגון המחתרתי הרוסי "נרודנייה ווליה" (חירות העם), אשר בגינה אף נשפט ונדון לשמונה חודשי מאסר. הוא הצטרף אל אגודת חובבי ציון בשנת 1886 והיה מתלמידיו של אחד העם; למד בצרפת כימיה והשתלם בתעשיית הזכוכית. בשנת 1892 עלה בפעם הראשונה לארץ ישראל, והקים ביוזמת הברון רוטשילד ובמימונו בית חרושת לזכוכית בטנטורה שליד זכרון יעקב. באותו זמן יזם גם הקמתה של אגודת פועלים עבריים – הארץ והעבודה. בשנת 1897 חזר לרוסיה וחי באודסה עד 1905. בשנה זו עלה שוב לארץ ישראל ובה המשיך ביוזמותיו בתחום המסחר, כפי שעשה זאת באודסה.

ב-1909 נמנה דיזנגוף עם מייסדי אחוזת בית והיה חבר ועד השכונה החדשה. ב-1911 נבחר לראש הוועד של תל-אביב ועמד בראש ההנהלה שלה, להוציא את השנים 1925-1935, עד יום מותו, הן כראש ועד השכונה והן כראש העיר.

מאיר דיזנגוף, כמו מנחם אוסישקין, היה עסקן פוליטי מתוסכל לעתים קרובות, ומנהיג לאומי המשרה את האתוס של המעשה הבונה. על כך מורה מכתבו הגלוי אל עורך הקובץ "עיר הפלאות".

מ. דיזנגוף עיר החלומות (כעין מכתב לעורך הקובץ)

הנה אתה מעביר לנגד עינינו את כל אשר שרו המשוררים וחזו הוזים וכתבו הסופרים ואמרו החכמים על העיר תל-אביב מיום הוסדה ועד היום הזה ומראה לנו את כל הרעיונות והרגשות, אשר הולידה והעירה העיר העברית בתוך לבות כמה הוגי דעות של זמננו. דבר טוב ונחוץ את העושה בזה ודבר בעתו.

היו ימים – בימי בקורם של בלפור, הברון וראפארד – והכל נבאו גדולות לתל-אביב: "עתידה העיר הזאת להתפתח ולגדול במשך חמש השנים הבאות ולהגיע עד הירקון ומספר תושביה יהיה מאה אלף נפש". עלי-דבר צביונה העתיד של העיר היו חלוקי-דעות בין המבקרים הנכבדים. בלפור האמין שתל-אביב תהיה לעיר התעשייה והמסחר. הרברט סמואל הביע גם הוא את דעתו, שתל-אביב תהיה לעיר האינדוסטריה בשביל המזרח הקרוב. הברון אדמונד בקר את כל בתי החרושת בתל-אביב ואחר עיון רב הביע הוא לי את דעתו על עתידה של העיר בדברים אלה: "הנה אתה מתפאר בבתי החרושת שלכם ואני אומר לך, כי זאת היא שגיאה תהייה לכם צרות רבות בשביתות ובמלחמות בין נותני-העבודה ופועליהם וזה ישיבת את טוהר תל-אביב ויפיה. תרכזו נא התעשייה בחיפה שם יהיה הנמל ושם יתפתח גם המסחר. ואשר לתל-אביב, הרי היא צריכה להשאר מקלט בשביל כל יצירות הרוח של העם העברי. פה יבנו המוזיאונים להיסטוריה, למדע ולאומנות, פה ירכזו בתי הספר העליונים והספריות לסוגיהם והתיאטראות ובתי הנגינה והזמרה ופה יגורו הסופרים ואנשי הרוח. על חוף הים התיכון הזה, תחת שמי התכלת הבהירים שלנו ובתוך כחלי העיר הצעירה הנחמדה הזאת תבוא עליהם השראת רוח הקודש והם ייצרו לנו עוד פעם ערכים תרבותיים חדשים בשביל כלה האנושיות. היצירות האלה ירימו את קרן עמנו בעיני כל העולם".

ראפארד תמך בדעת אלה אשר נבאו, שתל-אביב תהיה לעיר גדולה לאלהים, עיר רוכלת עמים, בגלל מצבה הגיאוגרפי ובעיקר מפני שבוגי



מאיר דיזנגוף על סוסו, פורים 1934

החברה השיתופית, מצויות במשבר רעיוני וערכי עמוק וכנראה גם חסר מוצא.

התפתחות זו בתולדות שתי צורות ההתיישבות אינה מעידה על הצלחת הגישה האינדיווידואליסטית התל-אביבית ועל כישלון התפיסה הקולקטיביסטית של דגניה. גורלן של השתיים תלוי בהתפתחות החברתית, ובמיוחד בתרומה ההיסטורית המכרעת של כל אחת מהן בזמנה לבניינה של החברה היהודית בארץ ישראל, שלולא היא ספק אם חגיגות המאה היו מתקיימות עתה.

הערות

- 1 אהרון ורדי, עיר הפלאות: דברי סופרים ומדינאים על תל-אביב – ליובל העשרים, למען הספר, תל-אביב, תרפ"ט, עמ' ז-ח. ההדגשה במקור.

יוסף גורני

לעומת זאת חלקים מחזונו, שאותם אפשר לכנות ריאליסטיים-אוטופיים, לפי הגדרתי, אכן התגשמו. החיים בתל-אביב מפגינים את חיוניותם ונמרצותם הבלתי רגילה גם בהשוואה לערים אחרות באירופה ובארצות הברית. העיר התפתחה בהתאם לחזונו "לאורך חוף הים ומשני עברי הירקון", והייתה, כפי שראה זאת, לעיר "גדולה" ו"הומייה", והיא אף "המרכז לכל יצירה עברית בחומר וברוח", כפי שהוא האמין, גם כאשר הרוח הנושבת במפרשי הדינמיקה השלטת בעיר זו ביטוייה הם בחלקם פוסטמודרניים ופוסט-ציוניים, אשר בוודאי לא היו לרוחו של דיזנגוף אילו חי כיום בתוכנו. אולם אסור להתעלם מן המחשבה כי ביטויים תרבותיים אלה הם פרי תהליך שעובר על החברה בישראל והיא הנורמליזציה שלה, שהייתה אחת משאיפות היסוד של התנועה הציונית.

לעומת זאת, בעוד תהליך הנורמליזציה, בביטוייו החיוביים והשליליים, מעניק חיות לתל-אביב, הוא המית את החזון האוטופי של דגניה ובנותיה. אלה, הנאבקות בהווה על שמירת שאריות של ערכי